

Узагальнюючи дослідження можемо зазначити, що впровадження альтернативних джерел енергії є перспективним напрямом економічного розвитку України, зокрема для забезпечення незалежності від імпортованої електроенергії та покращення екологічної ситуації. Проте існують деякі проблеми з впровадження, які необхідно усунути або мінімізувати. Основними факторами, які перешкоджають ефективному розвитку нетрадиційної енергетики в Україні є:

- політична нестабільність;
- дефіцит бюджету;
- нестабільність валютного ринку;
- недосконалість нормативно-правової бази;
- слабка стимулююча державна підтримка при розробці і використанні альтернативних джерел енергії;
- низька обізнаність населення в ефективності альтернативних джерел енергії;
- слабка конкурентоспроможність вітчизняних розробок;
- недостатнє фінансування наукових розробок, інновацій в галузі енергетики;
- недостатність кредитування банківськими установами проектів з енергозбереження.

Висновки. Отже, враховуючи аналіз наведеної інформації щодо сучасного стану альтернативної енергетики в Україні, варто зазначити, що наша держава має значний потенціал для розвитку альтернативної енергетики, проте варто зазначити що він є абсолютно недовикористаним. Тому саме впровадження альтернативних джерел енергії має стати пріоритетним напрямком економічного розвитку, який буде привабливим для іноземних інвесторів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року. Київ: Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15>.
2. Олійник Я.Б. Основи екології. Київ, 2012. – 558 с.
3. Бабієв Г.М. Перспективи впровадження нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії в Україні. Електричний журнал. 1998. № 1. С. 63-64.
4. Дероган Д.В. Перспективи використання енергії палива в Україні з нетрадиційних та відновлювальних джерел. Бюлетень «Новітні технології в сфері нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії». 1999. №2. С. 30-38.
5. Теліженко О.М. Проблеми впровадження альтернативних джерел енергії в Україні. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції імені проф. Балацького О.Ф. Суми. 2015. С. 45-46.
6. Перспективи альтернативної енергетики в Україні. 2012. Режим доступу: <http://zet.in.ua/news/perspektivi-alternativno%D1%97-energetiki-v-ukra%D1%97ni/>.
7. Ніколаєва А.М. Інвестиційні чинники фінансування природоохоронної діяльності. Економічний форум. Луцьк. 2016. №3. С. 151-156
8. Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 332.14

Кондіус І.С., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано важливість рибного господарства для економіки України в контексті світових інтеграційних процесів. Досліджено тенденції, які спостерігаються на ринку вилову риби впродовж останніх років. Доведено суттєвий спад промислового виробництва риби, проаналізовано основні економічні показники. Проаналізовано рівень та стан риболовного господарства України на фоні інших країн. Встановлено, що основними перешкодами є дефіцит інвестицій, малоефективний державний вплив

на стабілізацію і розвиток галузі і, як наслідок, низька рентабельність виробництва, недобросовісна конкуренція, систематичне підвищення цін на найбільш важливі виробничі ресурси.

Ключові слова: риболовне господарство, ринок рибної продукції, інвестиції, асортимен.

Kondius I.

TRENDS FOR THE DEVELOPMENT OF FISHERY AGRICULTURE OF UKRAINE

The article substantiates the importance of the fish industry for the Ukrainian economy in the context of global integration processes. The tendencies observed in the market of fish catching during the last years have been investigated. Significant decline of industrial production of fish is proved, basic economic indicators are analyzed. The level and condition of the fishing industry of Ukraine against the background of other countries are analyzed. It was established that the main obstacles are the investment deficit, ineffective state influence on the stabilization and development of the industry, and as a result, low profitability of production, unfair competition, systematic price increases for the most important productive resources.

Keywords: fishing industry, fish products market, investment, assortment.

Кондиус И.С.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫБНОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ

В статье обоснована важность рыбного хозяйства для экономики Украины в контексте мировых интеграционных процессов. Исследованы тенденции, которые наблюдаются на рынке вылова рыбы в течение последних лет. Доказано существенный спад промышленного производства рыбы, проанализированы основные экономические показатели. Проанализирован уровень и состояние рыболовного хозяйства Украины на фоне других стран. Установлено, что основными препятствиями являются дефицит инвестиций, малоэффективное государственное влияние на стабилизацию и развитие отрасли и, как следствие, низкая рентабельность производства, недобросовестная конкуренция, систематическое повышение цен на наиболее важные производственные ресурсы.

Ключевые слова: рыболовное хозяйство, рынок рыбной продукции, инвестиции, ассортимент.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

На сучасному етапі розвитку людства однією з головних глобальних проблем є продовольча. На вирішення даного питання спрямовують свої зусилля всі країни світу, в тому числі Україна, оскільки для переважної частини її населення характерно неповноцінне харчування. Це негативно впливає на демографію і здоров'я нації. Внесок у гармонізацію і доступність харчування населення покликане здійснити рибне господарство України як прадавня і найбільш різноманітна сфера життєдіяльності людини. З усіх галузей народного господарства, які займаються використанням біологічних ресурсів (сільське господарство, що використовує на свої цілі невелику, в основному, родючу частину суші; лісове господарство, що використовує численні лісові масиви землі) рибне господарство, як цілісний комплекс включає: вилов риби та її переробку; відтворення і охорону рибних запасів; ставкове, басейнове, садкове розведення і товарне вирощування риби; селекційно-племінну роботу; науково-дослідне, проектно-конструкторське забезпечення; галузеву систему підвищення кваліфікації кадрів; систему безпеки мореплавства; проведення міжнародної риболовної політики та регулювання рибальства у внутрішніх водоймах, в межах територіального моря, виключній економічній зоні, на континентальному шельфі, а також в економічній зоні морів. Масштаби цих територій, обсяги біологічних ресурсів гідрофауни та гідрофлори, їх недостатне і не завжди раціональне використання є переконливими аргументами

значимості рибного господарства та перспективності його розвитку в сучасному глобалізованому світі.

Цілі статті. Дослідження тенденцій розвитку українського ринку рибного господарства та виявлення перспектив та основних напрямів руху вітчизняної риболовної галузі та можливості її інтеграції на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Аквакультура є однією із найбільш перспективних та водночас недооцінених сфер господарської діяльності в АПК України, яка при раціональному використанні водних ресурсів здатна у короткі терміни забезпечити споживачів рибою та рибною продукцією широкого асортименту. Однак, незважаючи на важливість розвитку аквакультури, рівень забезпеченості рибною продукцією вітчизняного виробництва критично низький та не відповідає обґрунтованим нормам споживання. Відповідно набуває значної актуальності дослідження перспективних напрямів розвитку інтенсивного рибництва та реалізації економічного потенціалу галузі.

Основні проблеми розвитку галузі рибництва в Україні досліджені у працях вітчизняних економістів: П.П. Борщевського [1], Н.М. Вдовенко [2], Ю.В. Кернасюка [3], Н.І. Смирнюка [4], та інших вчених. Однак для аквакультури України в останні роки характерні кризові явища, які обумовлені різким спадом вирощування та вилову риби, зростанням реалізаційних цін та значним скороченням фонду споживання. Вирішення зазначених проблемних питань потребує нового підходу до визначення основних перспективних напрямів розвитку аквакультури в Україні.

Вирощування риби дозволяє на відносно незначній площі одержувати високий рівень рентабельності для підприємства при мінімальному залученні матеріально-технічних, сировинних та трудових ресурсів порівняно з іншими галузями агропродовольчого комплексу. Однак одним з головних стримуючих чинників розвитку галузі є відносно тривалий період виробничого циклу, який становить в середньому 3–4 роки від вирощування личинок до вилову товарної риби. Рибному господарству традиційно належить важлива роль у забезпеченні продовольчої безпеки в багатьох країнах світу й підтриманні зайнятості населення та його добробуту, тоді як сам рибний промисел формує досить вагомий частку грошових надходжень і доходів, у тому числі податків та зборів. Останніми роками у зв'язку зі значним зменшенням у світовому океані запасів риби, а відповідно й обсягів її вилову, все більшого поширення набуває розвиток різних форм аквакультури. Рибництво є однією з небагатьох галузей вітчизняної економіки, яка забезпечує не лише продовольчу безпеку держави, але й дозволяє диверсифікувати агробізнес і підвищити дохідність його ведення при порівняно незначних початкових інвестиціях та гарантованому ринку збуту [5]. На відміну від тваринництва, рибодобувна промисловість, у силу її специфіки, могла б швидко і в значних обсягах збільшити продовольчі ресурси країни в результаті зростання чисельності й удосконалення матеріально-технічної бази рибодобувного [1]. Законом України «Про аквакультуру» встановлено, що аквакультура (рибництво) – сільськогосподарська діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-племінної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг. Інтенсивна форма аквакультури розглядається, як організаційно-технологічна форма рибогосподарської діяльності у сфері аквакультури, за якої вирощування об'єктів аквакультури здійснюється з ущільнених посадок з інтенсивною штучною годівлею

комбікормами, збалансованими за складом відповідно до біологічних потреб конкретних гідробіонтів, та іншими кормами з високою поживністю. За даними державного комітету статистики України, за 2017 рік було добуто всього 92,65 тис. т водних біоресурсів, з яких 45,5% у внутрішніх водоймах (табл. 1). Обсяг вилову риби у внутрішніх водоймах в порівнянні з минулим роком збільшився на 3,5%. Зокрема, у 2017 р. в ставах було виловлено риби на 12,2% менше ніж у 2014 р. Із втратою частини морського риболовецького флоту у 2013 р., рибний промисел в економічних зонах інших держав скоротився вдвічі.

Таблиця 1

Добування риби та інших водних біоресурсів у 2017 році*

	Обсяг добування		Структура добування, у % до загального обсягу	
	тонн	2017 у % до 2016	2017	2016
Добуто водних біоресурсів – усього у тому числі	92645	104,8	100	100
у т. ч. риби	81875	104,3	88,4	88,7
у внутрішніх водних об'єктах	42176	103,5	45,5	46,1
у виключній (морській) економічній зоні України	42520	105,4	45,9	45,6

*Джерело: складено на основі [5]

Річний фонд споживання риби та рибних продуктів в Україні знизився за 2010 – 2017 рр. майже на 126 тис. т. (рис. 1). Так, у 2015 р. рівень споживання риби на одну особу в рік склав всього 8,6 кг, що на 22,5% менше ніж у 2014 р., що зумовлено низькою купівельною спроможністю населення через зростання цін на рибу та падіння реальних доходів більшості громадян держави. За два останні роки цей показник зріс. Так, у 2016 році рівень споживання риби на одну особу в рік склав 9,6 кг, що на 11,6% більше ніж у 2015 р., а у 2017 році рівень споживання риби на одну особу в рік склав 10,5 кг, що на 9,4% більше ніж у 2016 р.

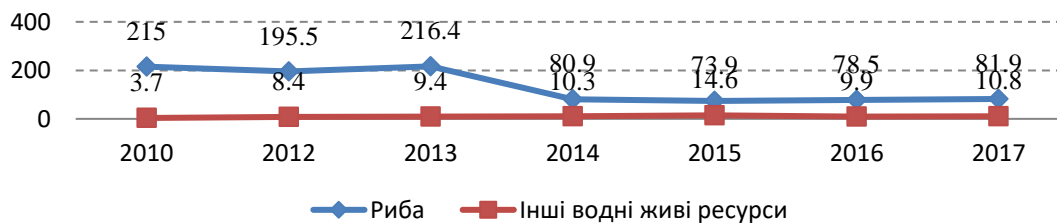

Рис. 1. Фонд споживання риби та рибних продуктів в Україні, тис.т.*

*Джерело: складено на основі (Добування водних біоресурсів за 2017 рік : Статистичний бюлетень)

Кризовий стан рибної галузі зумовлений, насамперед, швидкими темпами морального та фізичного зношення основних фондів підприємств, погіршенням технічного стану обладнання на рибопереробних підприємствах, модернізація якого відбувається дуже низькими темпами, використанням застарілих технологій, значним дефіцитом потужностей з базової переробки риби, що в свою чергу призводить до недостатнього використання сировини, погіршення якості рибної продукції, яка не завжди відповідає міжнародним стандартам, недостатнього використання відходів основного виробництва.

Україна володіє значним потенціалом розвитку аквакультури, який недооцінений та нереалізований на хвилі стагнаційних процесів, що відбулися в економіці. У структурі

видобутку водних біоресурсів 88,3% – це риба, решта ракоподібні та молюски. Понад 50% всього обсягу добутих водних біоресурсів припадає на три області – Запорізьку, Миколаївську та Одеську. Найменш розвинений риболовецький промисел у західних та північних областях, де відсутні відповідні природні умови в якості доступу до великих водних об'єктів (морів, великих річок, водосховищ, озер), які є у південних та центральних областях (рис. 2). В Україні частка обсягу вилову прісноводної та морської риби у 2017 р. становили 52 та 48% відповідно.

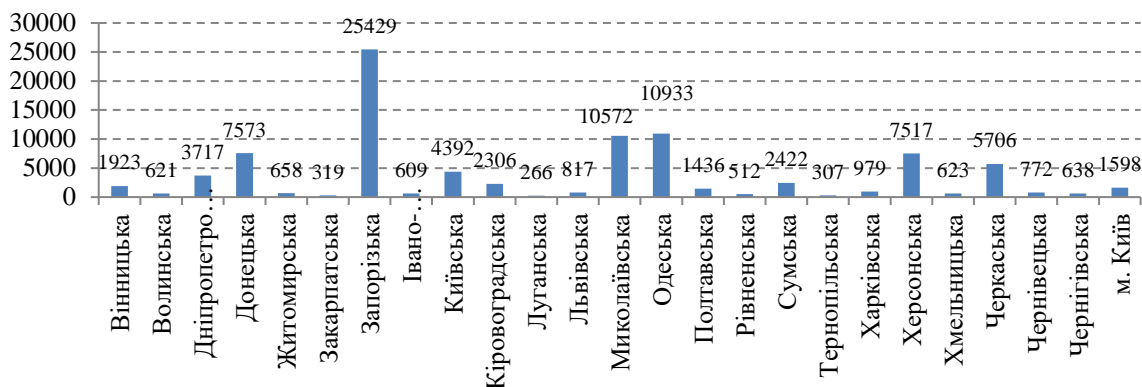

Рис. 2. Добування водних біоресурсів за регіонами у 2017 році (т)*

*Джерело: складено на основі (Добування водних біоресурсів за 2017 рік : Статистичний бюлетень)

Рівень забезпеченості рибою та рибною продукцією внутрішніх споживчих потреб на основі власного видобутку становить лише 25%, або 10,5 кг на одного жителя в рік, що безумовно є недостатнім та таким, що не відповідає науково обґрунтованим нормам (рис. 3).

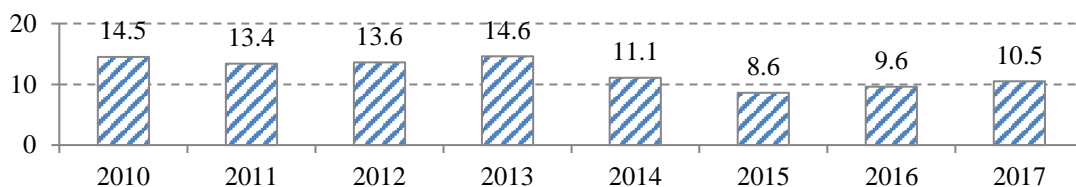

Рис. 3. Споживання риби та рибопродуктів на 1 особу за 2017 рік, кг.*

*Джерело: складено на основі (Добування водних біоресурсів за 2017 рік: Статистичний бюлетень)

Для забезпечення внутрішнім виловом риби споживчих потреб населення України, необхідно збільшити обсяги вирощування та вилову у 2 рази, що неможливо без раціонального використання об'єктів водного фонду та розвитку на цій основі високотехнологічної аквакультури. Понад 80% від усієї морської риби, яка виловлена

риболовецькими підприємствами, припадає на бичка. Структура вилову прісноводної риби наведена на рис. 4

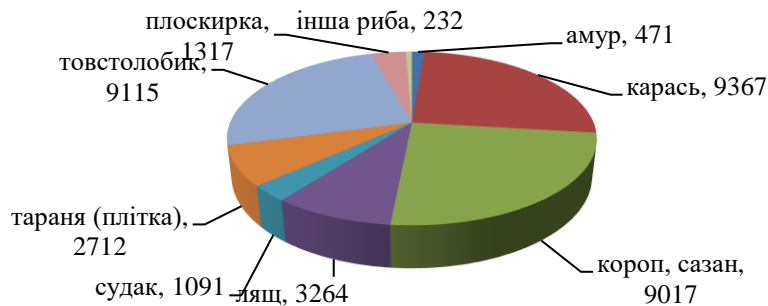

Рис. 4. Структура вилову прісноводної риби за видами у 2017 році, т.*

*Джерело: складено на основі (Добування водних біоресурсів за 2017 рік : Статистичний бюлетень)

У 2017 р. відбулося збільшення обсягу вилову прісноводної риби на 8%. При цьому, найбільшу частку від обсягу вилову становив товстолобик, що є цілком характерним явищем для випасної аквакультури, яка стала переважати у значній частині рибогосподарських підприємствах України. Коропа у 2017 р. виловлено всього 9 тис. т, що становить 28% від валового обсягу добутої прісноводної риби. Враховуючи інфляційне зростання реалізаційних цін на рибу, вартість виловленої товарної прісноводної риби зросла на третину та становила 603 млн. грн., з яких 45% припадає на коропа.

Ринок рибної продукції в Україні на 60 – 70% формується на основі імпортової сировини, що негативно впливає на продовольчу безпеку. Також слід зазначити, що проблема криється в структурі споживання риби населенням країни, у якій частка прісноводних риб, що вирощуються вітчизняними господарствами не перевищує 12%, а морської не покривається повною мірою виловом риболовецьким флотом у морських економічних зонах України та інших держав, тому імпортується для задоволення внутрішнього попиту. Проблема розвитку аквакультури України є фундаментальною і криється у структурі споживання населенням риби, яка є наслідком самої культури споживання. Так, зміна культури споживання на користь прісноводних риб, які вирощуються українськими підприємствами та виловлюються у внутрішніх водоймах спроможна змінити баланс риби та рибної продукції та сприяти скороченню імпорту, абсолютна більшість якого припадає на морські види риб. Суть даної гіпотези полягає у зміні структури попиту споживачів на користь таких видів риб, як короп, амур, товстолобик, лящ, сом тощо, обсяги вирощування та вилову яких можуть бути суттєво збільшені за 3–4 роки рибогосподарськими підприємствами для забезпечення рибною продукцією населення та забезпечення продовольчої безпеки за даним важливим продуктом харчування. Традиційне формування вітчизняного ринку рибної продукції на основі імпортової сировини є відображенням споживчих звичок українських покупців, що обходиться щорічно у 290 млн. дол. США негативного торгівельного сальдо для економіки України лише за даною товарною групою. Необхідно впроваджувати активну інформаційну політику, націлену на зміну споживчих уподобань покупців з метою зміни структури споживання риби на користь прісноводних видів, які вирощуються та виловлюються вітчизняними рибогосподарськими підприємствами. Підвищення попиту на такі важливі у рибному промислі види риб як короп, товстолобик, білий амур, лин, лящ тощо, сприятиме активному розвитку рибництва у внутрішніх водоймах та частково скоротить обсяги імпорту. Забезпечення зростання обсягів вирощування та вилову риб повинно ґрунтуватися на впровадженні комплексної державної програми розвитку аквакультури із залученням усіх наявних водних, матеріально-технічних та сировинних ресурсів. Для розвитку аквакультури в Україні необхідна наявність двох основних передумов. Перша – це зростаючий споживчий попит на прісноводні види риб, на вирощуванні яких в основному ґрунтується не розкритий потенціал рибного промислу у

внутрішніх водоймах. Друга – реалізація комплексу заходів щодо відновлення ресурсного та виробничого потенціалу рибної галузі. Зокрема, слід відмітити доцільність створення сприятливого економічного середовища для залучення інвестицій у впровадження новітніх ресурсозберігаючих технологій інтенсивного ставового, садкового, річкового та басейнового рибництва. При цьому потрібно: прийняття державної цільової програми, для забезпечення пільгового кредитування рибогосподарських підприємств з метою оновлення матеріально-технічної бази, відновлення водних об'єктів та гідротехнічних споруд; розвиток збутової інфраструктури, спрямованої на реалізацію продукції за прямим каналом від виробника до споживача для більш вагомшого впливу підприємств на ціну реалізації, що в результаті сприятиме зниженню споживчих цін на рибу для населення. Також варто реалізовувати державну політику у сфері надання державних замовлень машинобудівним підприємствам для забезпечення основних засобів виробництва за доступними цінами та на умовах лізингу. Підготовка у профільних ВНЗ висококваліфікованих спеціалістів із знанням технології та економіки ведення ефективного рибництва. Крім того доцільна розробка та апробація ряду економіко-математичних моделей аналізу і прогнозування діяльності рибогосподарського комплексу для ефективного управління виробництвом, формування запасів та регулювання ринку риби загалом [6].

Ключовий акцент повинен бути поставлений на сприяння розвитку саме інтенсивної, а не випасної аквакультури із забезпеченням доступу рибних господарств до відносно недорогих відходів виробництва підприємств галузей рослинництва і тваринництва, а також зернопереробної, оліє-жирової, м'ясопереробної промисловостей, шляхом формування взаємовигідних інтеграційних зв'язків між ними. Важливою проблемою у рибній галузі України є встановлення ринкових правил гри та боротьба із незаконним виловом риби, нелегальним збутом рибної продукції з ухилянням від сплати податків недобросовісних підприємців, які часто приховують реальні масштаби своєї господарської діяльності.

Рибна галузь України перебуває у кризовому стані. За 2013–2017 рр. обсяг вилову риби скоротився вдвічі. Вітчизняна аквакультура забезпечує внутрішні споживчі потреби у рибі лише на 20%, або 10 кг у розрахунку на одного жителя в рік. Відповідно близько 300 тис. т. імпортової рибної продукції на суму 290 млн. дол. США у 2017 р покрили нестачу власного виробництва. З метою сприяння розвитку інтенсивного рибництва в Україні необхідно реалізувати комплекс заходів, зокрема: відновлення ресурсного та виробничого потенціалу рибної галузі, шляхом створення сприятливого економічного середовища для залучення інвестицій у впровадження інноваційних технологій інтенсивної аквакультури ставового, садкового, річкового та басейнового типів; розвитку збутової інфраструктури; забезпеченню пільгового цільового кредитування підприємств рибної галузі на оновлення основних виробничих засобів та відновлення водних об'єктів придатних для вирощування гідробіонтів; встановлення інтеграційних процесів між господарствами рибної галузі та господарюючими суб'єктами галузей рослинництва, тваринництва та підприємствами харчової промисловості, які сприяють розвитку аквакультури в Україні.

Діюча Державна цільова економічна програма розвитку рибного господарства на 2012–2016 роки не досягла визначених критеріїв її ефективності та головної мети, а саме щодо створення сприятливих умов для забезпечення розвитку рибного господарства та його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках, для задоволення потреби населення України у рибній продукції відповідно до науково обґрунтованих норм споживання, які становлять 20 кг риби на одну особу за рік. Відповідно значної актуальності набувають подальші дослідження основних чинників розвитку рибогосподарських підприємств з метою економічного обґрунтування впровадження

заходів та пропозицій, які дозволять вивести з кризи українську аквакультуру та сприятимуть її інтенсивному зростанню.

Висновки. Таким чином можна стверджувати, що для забезпечення реалізації завдань збільшення обсягів внутрішнього виробництва риби в Україні потребують вирішення наступні проблеми:

Майже повна відсутність фінансування Державної цільової економічної програми розвитку рибного господарства на 2015-2020 роки, основною метою якої є забезпечення розвитку рибного господарства для забезпечення населення України рибою та гарантування продовольчої безпеки, що унеможливило виконання її ключових завдань і заходів. З початку дії Програма була профінансована з бюджету на 1,5 %. Фінансування окремих заходів Програми дало б можливість забезпечити зариблення водосховищ дніпровського каскаду, Азово-Чорноморського басейну та утримувати племінні (генетичні) ресурси вітчизняного походження. Необхідне сприяння Мінагрополітики України щодо збільшення видатків на розвиток галузі та забезпечення фінансування заходів Державної цільової економічної програми розвитку рибного господарства на 2015-2020 роки.

Досягнення рівня належного фінансування для проведення гармонізації стандартів з виробництва рибної продукції до вимог Європейського Союзу та впровадження передових технологій переробки риби.

З метою забезпечення прибутків в рибному господарстві, створення необхідних умов для залучення інвестицій необхідно продовжити роботу щодо: внесення змін у чинне законодавство з метою спрощення процедури надання водних об'єктів у користування на умовах оренди для цілей аквакультури; зниження податкового та адміністративного навантаження на суб'єкти господарювання, що займаються аквакультурою та рибним промислом для здешевлення риби і рибної продукції; створення необхідних умов для отримання рибницькими і рибальськими підприємствами кредитів у фінансових установах (особливо щодо застави та термінів повернення); забезпечення на державному рівні здешевлення кредитів рибницьким та рибальським підприємствам; підготовка необхідної нормативної бази для здійснення морської аквакультури.

Обмежене фінансування бюджетної програми «Міжнародна діяльність в галузі рибного господарства» унеможливило сплату членських внесків України у 2017 році навіть у розмірі половини фінансових зобов'язань. Вказане виключає можливість доступу до ресурсу конвенційних районів Світового океану. Через неналежне фінансування неможливе відновлення регулярних науково-дослідних експедицій для оцінки сировинної бази Світового океану, що є обов'язковою умовою отримання відповідних квот на вилов та відстоювання українських інтересів у міжнародних рибогосподарських організаціях. Необхідне впровадження заходів з метою забезпечення цільової підтримки розвитку галузевої рибогосподарської науки.

Необхідність запровадження національної системи і механізму функціонування сертифікату походження риби, що підтверджує законність походження вилову водних біоресурсів із середовища їх існування при здійсненні торговельних операцій продукцією з водних біоресурсів для боротьби з незаконним рибальством і створення належної інфраструктури та електронних рибних бірж.

Список використаних джерел:

1. Borshchevskiy, P.P., Stasyshen, M.S., Alesina, N.V. (2003). Stratehichni problemy rozvytku rybnoho hospodarstva Ukrainy. Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiolohiia, pravo): nauk. zhur. K.: NAU. 1–2, 371–387 (in Ukrainian).
2. Vdovenko, N.M. (2010). Suchasnyi stan ta napriamy rozvytku rybnoho hospodarstva v Ukraini. Vdovenko. Ekonomika APK. 3, 15–20 (in Ukrainian).
3. Kernasiuk, Iu.V. (2014). Rybnystvo: potentsial ye! Ahrobiznes. 11(282) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.agro-business.com.ua/agrobusiness/archive.html?func=show_edition&id=107 (in Ukrainian).
4. Smyrniuk, N.I., Buriak, I.V., Tovstenko, L.V., Chernik, V.V. (2009). Suchasnyi stan vyrobnytstva rybnoi produktsii v Ukraini. Rybohospodarska nauka Ukrainy. 4, 109–116 (in Ukrainian).

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.